

РЕЦЕНЗИЯ

от

Валентина Ангелова Драмалиева, доктор по философия, професор в секция „Философия и етика“, катедра „Политическа икономика“, УНСС, член на научно жури с Решение на ФС на ФФ, протокол №17/07.07.2020 и Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски“ № РД 38 – 299/17.07.2020

относно

дисертация за присъждане на образователната и научна степен

„Доктор“ в професионално направление

2.3. Философия (Етика – Социални изследвания на пола)

на тема:

Бедността сред жените пенсионери в България (2000-2015)

автор: **Мария Здравкова Кирова** – редовен докторант

по Философия (Етика – Социални изследвания на пола) в катедра „Логика, етика, естетика“, Философски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“

Бях определена за рецензент на дисертацията на първото заседание на сформирания научно жури, което се състоя онлайн на 17.08.2020. Във връзка с това получих на електронната си поща следните документи: дисертация; автореферат на дисертацията; автобиографична справка на автора. Запознах се подробно с тях за изготвяне на рецензията, която включва осем традиционни критерии, необходими за оценката на всяка докторска дисертация, а именно: *обща представа и формални критерии; кратки данни за автора; тема; методология; структура и съдържание; приноси; препоръки; заключение.*

1. Обща представа и формални критерии за дисертацията

Дисертацията съдържа 188 страници, структурирани като: увод (1 с.), три глави (съответно: 45 с., 52 с., 69 с.), заключение (4 с.) и библиография (9 с.) Библиографията включва 136 източника, включително и нормативни документи - 81 на кирилица, 55 на латиница. Посоченият обем, структура и брой реферирани източници отговарят на формалните критерии за докторска теза.

Авторефератът на дисертацията е в обем от тридесет и пет страници и съдържа: увод (с. 1-6), който представя цели, хипотези и задачи на дисертацията, както и кратко резюме на главите; подробно резюме на трите глави (с. 6-33); заключение (с. 34); приноси на дисертацията (с. 34); публикации по темата на дисертацията (с. 35). За разлика от дисертацията, посочените компоненти в

автореферата не са достъпни директно от таблицата на съдържанието, което затруднява ориентирането и достъпа до търсената информация. Заедно с това, някои части от автореферата са организирани прекалено разточително в сравнение с останалите – напр. подробното преразказване на главите, след като вече са били резюмирани.

2. Кратки данни за автора

Автобиографията на Мария Кирова не съдържа лични данни, което ми пречи да добия по-детайлна представа за нея. Тя е получила образованието си в СУ „Св. Кл. Охридски“: бакалавърска степен по философия (2011); магистърска степен по трудова и организационна психология (2013); професионална квалификация по фирмено управление (2012). След магистратурата е била и редовен докторант, а сега представя дисертацията си за защита. Понастоящем работи като специалист в отдела за рейтинги на същия университет, а преди е работила за кратко като педагог за работа с деца в риск, както и като учител в спортно училище по дисциплините от философския цикъл.

Справката сочи участие на автора в един научно изследователски проект за млади учени от ФФ на СУ по въпросите за социални изследвания на пола. Посочено е и участие с доклади на пет научни конференции (2015-2018). Приложен е списък с три публикации по темата на дисертацията (2015, 2016, 2017). Две са в научни сборници, а една – в професионален правен сайт. Самите публикации не са приложени, което намирам за пропуск, особено при възможностите на днешните канали за комуникация.

3. Тема на дисертацията

Бедността съпътства съществуването на обществото отдавна и се е превърнала в проблем, който интересува всички хора, макар и от различни гледни точки и по различни причини. Бедността е едновременно икономически, социален, психологически и морален проблем, а взаимната обвързаност на тези аспекти я прави сложен обект за изследване. Именно заради това темата на дисертацията е сред най-актуалните за съвременното общество. Има и богат

изследователски материал. Дисертацията конкретизира *бедността* до групата на *жените*, после повече – *пенсионери*, а после и още - *в България*. Именно тази социална група е обект на изследването, което прави темата още по-актуална, тъй като обединява всички посочени проблеми на бедността, като добавя и нови. Обвързването на *бедността* с категориите *пол* и *възраст* прави този обект на изследване много предизвикателен и важен за реалността у нас. Авторът сочи, че предметът на изследването е именно бедността сред жените пенсионери.

Темата предполага изследването не само на теоретични въпроси, но и на конкретни практически реалности, свързани с бедността, което я прави традиционно подходяща за докторска дисертация по философия. Подходяща е също и затова, че предлага емпирично изследване, което опитва да запълни някои празнини в проучванията и тълкуванията по тези проблеми, а същевременно демонстрира изследователските умения на автора. Темата има теоретичен и приложен характер и предоставя отлични възможности за разкриване на философския потенциал. Тя изисква да се четат и тълкуват както първични, така и вторични източници. Заедно с това темата е интересна и полезна – както с практическата си ориентираност, така и с опита да допълни и тълкува проучванията по въпроса.

4. Методология

Методологията е много важна за всяко научно съчинение, защото именно адекватните методи са сред основните предпоставки за успех на всяко изследване. Това се отнася още повече за философското изследване, което трябва не само да изтъкне, но също - и да обоснове своите методологични предпочитания.

Цел на изследването: Да идентифицира реалните лични проблеми и ограничения, които стоят пред жените пенсионери в България, живеещи под прага на бедността. Заедно с това авторът си поставя за цел да изследва сензитивността на жените пенсионери по отношение на теми, свързани с политика, възраст и пол.

Хипотеза: Липсва чувствителност от страна на институциите и обществеността в България към проблемите на възрастните жени, изпаднали в бедност. Хипотезата се проверява емпирично чрез устни истории на жени, преживяващи бедността.

Задачи: Във връзка с достигането на целта авторът си поставя четири задачи: 1) да изясни връзката *пол-бедност-възраст*; 2) да анализира и приложи подхода на способностите (по А. Сен и М. Нусбаум) към тази група жени; 3) да направи обзор на нормативната регулация в пенсионната система у нас за периода 2000-2015 г.; 4) да осъществи контакт с такива жени чрез интервюта.

Методика: Предпочетена е интердисциплинарна методика. Авторът обосновава избора на комплексния подход, съчетан с анализ на статистически данни и измервания, за да покаже проблема в неговата същност, както и начините на преживяване и справяне с него. Използват се два метода на изследване. Първият е количествен - съпоставителен анализ в рамките на периода 2000-2015, който, чрез категорията „пол“, визира промяната в пенсионната система в българското законодателство. Вторият е методът на устната история, който се разгръща през призмата на подхода на способностите, и трябва да осигури информация за динамиката на бедността, а не само момента картина на състоянието ѝ. За емпиричното изследване се използват полу-структурирани интервюта.

Методологията е ясно описана и представена, което е важно за всяка дисертация и особено – за философска дисертация, където методите трябва не само адекватно да се ползват, но и експлицитно да се представят и обосновават. Така съчетаването на актуалността на темата с прилагането на съвременни изследователски методи е надеждна предпоставка за успешно изследване. Очаквам методите на автора да са адекватни на поставените цели и задачи.

5. Структура и съдържание на дисертацията

Структурата отговаря на изискванията на едно дисертационно научно изследване. Наличието на три основни глави поначало е прието като „класическа“ структура за дисертация. Смятам, че структурирането съответства на темата, целите и задачите, а изследванията са представени коректно. Отделните части са добре балансирани помежду си, както и по отношение на цялата дисертация.

Озадачи ме обаче това, че отделните глави не са озаглавени, а са именувани само като първа, втора, трета. Всяка от тях съдържа от три до петнадесет подзаглавия. Добро впечатление прави, че в таблицата на

съдържанието подзаглавията в трите глави са именувани, структурирани и номерирани до трета позиция. Това улеснява първичното ориентиране в темата, както и проследяването на логиката на изложението, а също и достъпа до всяка част на текста по-нататък.

Смятам, че липсата на заглавия на основните глави е сериозен пропуск, защото множеството от подзаглавия във всяка глава си остава неорганизирано, неясно, хаотично. Същевременно се губят основните акценти в логическата структура на дисертацията и още от самото начало читателят е объркан.

Уводът представя на какво се дължи интересът към темата, а също - целите, задачите, методите и хипотезите на изследването.

Първа глава изяснява основните понятия, които се използват по-нататък: *социално конструиран пол, късна зряла възраст, бедност*. Разяснява се откъде произтича сложността на тези понятия. Разглежда се и възможността за прилагането на теоретичната перспектива на пресечностите. В случая подходът се прилага, за да изясни връзката между понятията *пол, възраст и бедност*. Именно чрез тях се осмисля социално икономическата ситуация на жените пенсионери в България. Същевременно се цели да се открият, посочат и подредят празнотите в знанието за тези жени, което несъмнено ще подпомогне и други изследователи.

Втора глава представя пенсионната система в България и промените, които са осъществени в нея през периода. Този обзор е подтикнат от факта, че у нас повечето жени в късната зряла възраст разчитат основно на пенсията си, което именно я прави толкова важна за тях. Затова авторът отделя сериозно място в дисертацията, за да представи как се развива пенсионната реформа и какви са причините за слабото представяне на жените пенсионери. За целта се разчита както на самите нормативни документи, така и на анализа на експерти по темата (от теорията и практиката), осъществили изследванията си през визирия период.

В тази глава се представя и методологията на емпиричния анализ, на който е посветена следващата - трета глава на дисертацията. От една страна, се представят количествените анализи на статистическите данни на НСИ, НОИ, ИПИ, както и европейската и националната нормативна регулация, свързана с

обекта на изследването. От друга страна, се представят методите, които използва емпиричното изследване. Представя се смисълът на устната история, който се разгръща през призмата на подхода на способностите. Използват се полуструктурирани интервюта, чрез които се постига откровено споделяне от страна на респондентите в отговор на зададените им въпроси, структурирани само като обща рамка на разговора. Качественият метод на изследването тук показва и тълкува проблемите, свързани с бедността, които вълнуват жените.

Трета глава представя емпиричното изследване по темата. Първо се посочват методите, които се използват и ключовите въпроси, които се поставят по време на разговора. Въпросите целят да докажат хипотезата и задачите, поставени в увода на дисертацията. На второ място, в тази глава се открояват и анализират темите, които се обособяват в разговорите във връзка с бедността, старостта, грижата, достойните старини и др. На трето място, се анализират интервютата, а също - и политиките у нас, насочени към жените пенсионери. Главата завършва с изводи, основани на емпиричното изследване.

Заклучението на дисертацията представя някои изводи, но и оставя чувството за незавършеност. Потвърждава се хипотезата, представена в увода за липсата на чувствителност (от страна на институциите, обществеността и на самите жени) към проблемите на възрастните жени у нас.

6. Приноси на дисертацията

Оценяването на приносите на една дисертация от самия автор е важно, защото показва неговата обективност, критичност и възможност за самооценка. Затова от рецензентите се очаква да потвърдят дали приемат приносите, както са очертани от дисертанта, а след това самите те да направят своя преценка.

Приносите на дисертацията са посочени на с. 34 в Автореферата. Смятам, че изброените три приноса, обособени от автора, са релевантни и ги приемам.

Ще открия няколко от коментираните вече **достойнства** на дисертацията:

1. Актуална тема.
2. Теоретико – приложен характер на изследването.
3. Добър баланс между теоретично и емпирично.

4. Комбинативност и адекватност в използваните методи и подходи.
(Емпиричното изследване е качествено, но тръгва от количествено изследване. Преплитат се качествени и количествени; дедуктивни и индуктивни методи.)
5. Интердисциплинарен подход към анализиранияте проблеми – философски, етически, психологически, социологически, юридически, културологичен.
6. Логично и последователно структуриране на работата.
7. Ясно и точно аргументиране.
8. Обзор на литературата и използването ѝ в подкрепа на собствени хипотези.
Достиженията на автора са добър атестат и за по-нататъшна работа.

7. Препоръки

Доброжелателната критичност ме кара да посоча и някои бележки, които могат да се приемат като препоръки за подобряване на дисертацията.

Както вече посочих, липсата на заглавия на трите отделни глави е неприемливо. Но това не е просто формална слабост. То показва, че авторът не е положил достатъчно усилия да намери и обозначи притегателния център на всяка структурна единица, а това като че лишава дисертацията от концептуалност.

Визираният в дисертацията период 2000-15 не е достатъчно обоснован. Предполагам, че става въпрос за позакъсняла защита на вече подготвени текст и заглавие на дисертация, а не за особено значим исторически период.

Заедно с това смятам, че дисертацията би спечелила, ако в нея се засилят философският и етическият акценти. Искаше ми се авторът да направи повече обосновани изводи на базата на интересното емпирично изследване, както и да представи и подреди резултатите по-убедително и системно. Очаквах също и заключението да бъде по-завършващо и обобщаващо, а не преразказващо.

Препоръчвам също цялостна редакция на дисертацията. Особено в последната глава, където емпиричният материал е доста разхвърлян – както смислово, така и графично.

8. Заключение

Цялостно **оценявам положително** избора на темата, положените усилия в проучването и осмислянето на литературата по въпроса, а също - авторските анализи, интерпретации, връзки; баланса между теоретично и емпирично. Дисертацията показва възможностите на докторанта да работи целенасочено и самостоятелно както в проучването и осмислянето на теорията, така и в добиването и тълкуването на емпирични данни, а също и в интерпретирането на различни източници – научни публикации, документи, интервюта. Заедно с това трябва да се отчете, че авторът има научни публикации по темата.

Гласувам да се присъди образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия (Етика – Социални изследвания на пола) на Мария Здравкова Кирова.

21. 09. 2020 г.

София

Подпис:.....

(проф. д-р В. Драмалиева)